

“Делото на историците”, или за историческата цензура в съвременна Русия. Дарина Григорова

Дарина Григорова

“ДЕЛОТО НА ИСТОРИЦИТЕ”,

ИЛИ ЗА ИСТОРИЧЕСКАТА ЦЕНЗУРА В СЪВРЕМЕННА РУСИЯ

- В: Университетски четения по архивистика. Т. 2. С., 2013, 43-49.

Символиката на националната памет трудно може да се разграничи от митологичния образ на миналото, създаван в училищата и разрушаван в университетите. Университетското образование обаче е за избрани, докато училищната представа за националното минало остава като траен спомен, обединяващ обществото в национална общност. С всяка политическа криза, довела до промяна на системата или още повече – на държавните граници, се променя и изостря общественият поглед към историята в търсене на нова идентичност.

След разпадането на СССР (1991 г.) в нова Русия споменът за Великата Отечествена война (1941–1945) се превръща в един от най-силните маркери на миналото, едновременно сплотяващ и разделящ руското общество. От една страна, обединителен и свят за всички руснаци – независимо от социалните и политическите пристрастия, остава празникът на победата – 9 май. От друга страна, пристрастното и крайното – отрицателно или положително (почти религиозно), отношение към историческата роля на Сталин разделя постсъветското общество на два непримирими лагера – тенденция, която вместо да отслабва, се засилва постепенно последните 20 години.

Причините за болезненото отношение – и на държавата, и на обществото, именно към този период от съветската история се дължат на:

- историческата травма след 1991 г., създава “фантомната болка”[1] по съветското пространство - особено силна с най-родствената на руснаците, но търсеца еманципация на всяка цена Украйна;

- националният проблем, достигнал за първи път руснаците (и така познат на балканските народи), а именно - несъвпадението на етническите с политическите граници (над 20 мил. руснаци са извън територията на Руската федерация);

- разочарованието от неолибералните реформи на Егор Гайдар, довело до избуяването на сталинизма като форма на социален протест;

- опита на някои постсъветски републики (най-вече прибалтийските) да подменят едностранчиво миналото, възкресявайки култа към нацистите (особено в Естония) или култа към колаборационистите (в Украйна при президента Юшченко Степан Бандера е обявен за национален герой). Постсъветските републики заклеймяват Съветския съюз, но приемат безмълвно съветските си граници (Литва получава от СССР столицата си Вилнюс и южните си територии, принадлежащи на Полша, Украйна - Крим, Грузия - Южна Осетия, и т.н.)

- решението на Европейския парламент за обявяване на 23 август за “ден в памет на жертвите на сталинизма и нацизма”, приравнявайки некоректно двете явления с конкретната отправка към 23 август 1939-а (пакта Рибентроп-Молотов), забравяйки изборително за Монхен 1938-а.

Отговорът на руската власт на политическото изкривяване на погледа върху Втората световна война е в следването на познатите съветски модели и терминология от началото на Студената война. Ако през 1948 г. се издава брошурата “Фалшификаторы истории”, то през 2009 г. руският президент създава “Комисия за противодействие на опитите за фалшификации в историята в ущърб на интересите на Русия”, а ръководителят на Администрацията на Дмитрий Медведев - Сергей Нарискин въвежда понятието “честна история”[2].

Своеобразното трансформиране на Студената война в “информационна война” - неизбежна при съвременното геополитическо противопоставяне, е основният аргумент на руските власти в търсене на “честна история” - всъщност самата формулировка запазва идеологическия подход към историята, като заменя марксистката гледна точка с патриотическата и оставяйки академичната на заден план.

Болезнената реакция на руската власт и създаването на “Комисията за противодействие на опитите за фалшификации в историята в ущърб на интересите на Русия” довежда до прилагането на историческа цензура в постсъветско време с юридически последствия за изследователите, т.нар. “Дело на историците”, или Алхангелското дело.

През 2009 г. професорът от Поморския държавен университет, докторът на историческите науки, ръководителят на Катедрата по отечествена история, Михаил Супрун, участник в съвместен руско-немски научен проект: “Етническите руски немци, репресирани през 40-те години”, продължен като проект “Немските военнопленници в Руския Север 30-те - 50-те години на XX в.”, събира анкетни данни от местния архив за немските спецпреселници на Север, изселени по време на войната, изготвяйки издаването на руски и на немски език на “Книга на паметта” за Архангелска област. Проектът е част от договора от 2007 г. между Немския Червен кръст, Поморския държавен университет “М. В. Ломоносов” (Архангелск), Историческото изследователско дружество на немците в Русия (Нюрнберг) и Информационния център на УВД (Управлението по вътрешните работи) за Архангелска област.

Много скоро в Архангелск (на 13 септември 2009 г.) на руския професор е предявено обвинение по чл. 137 от Наказателния кодекс на Руската федерация (нарушаване на неприкосновеността на

личния живот) и по част 4, чл. 33 и чл. 286 от НК на РФ (подстрекателство на длъжностно лице за превишаване на длъжностните правомощия).

Освен проф. Супрун обвиняем по делото е и началникът на информационния център на УВД на Архангелска област полковник Александър Дударев, на когото е предявено обвинение в превишаване на длъжностните правомощия по чл. 286 от НК на РФ само защото е предоставял архивни материали на изследователя [3]. В хода на следствието А. Дударев е принуден да си подаде оставката.

Ако делото срещу Супрун и Дударев е заведено на 13 септември 2009 г., то на 17 септември същата година полковник Александър Дударев е награден с указ на президента, като към една от заслугите му е изтъкната и работата му по създаване на “Книгите на паметта”[4]. Това разминаване между центъра и провинцията е характерно за руските властови структури и обикновено провинциалните власти са по-консервативни или както в случая – реакционни. В желанието си да угодят на тенденцията, заложена от Клемъл със създаването на “Комисията за противодействие на опитите за фалшификации в историята в ущърб на интересите на Русия”, архангелските власти прилагат регламентирана цензура по отношение на академични исторически изследвания.

Според следствието проф. Супрун “незаконно е събрал сведения за пет хиляди спецпреселници, съдържащи тяхната лична и семейна тайна, без тяхното съгласие и съгласието на роднините им”. А именно – “биографически данни, националност, родствени връзки, факти и основание за преселване на територията на СССР и Германия, а също други сведения за личния живот на посочените лица”[5]. През ноември 2009 г. след поредица от протести на историци и правозащитни организации делото е предадено в Следствения отдел на Северозападния федерален окръг в Санкт-Петербург.

Още на 12 октомври 2009 г. упълномощената по архива на Щази Мариане Биртлер се обръща с открито писмо до президента Дмитрий Медведев, в което споделя опасенията си, че делото срещу проф. Супрун “позволява да се заплашват хората, осветляващи тъмните спомени от периода на сталинизма и помнещи за жертвите му”. М. Биртлер директно определя действията на руските власти като “анахронизъм” на фона на въведения в учебната програма в руските училища “Архипелаг ГУЛАГ” на Александър Солженицин [6]. Опасения от политиката на “блокиране” на изследванията на сталинизма от руските власти споделя по същото време и The Guardian [7].

Преди формирането на “Комисията за противодействие на опитите за фалшификации в историята в ущърб на интересите на Русия” книги на паметта се издават без проблеми по съвместни руско-немски, руско-полски и др. проекти, позовавайки се на Закона за реабилитацията на жертвите на политическите репресии от 18 октомври 1991 г. В Архангелск за периода 1997–2007 в същия информационен център към УВД са обработени архивните данни за полските изселници и спецпреселници за 1940–1941 г. Във Варшава са издадени седем тома (на руски и на полски език) с данните на над 56 хил. поляци [8].

Заведеното срещу проф. Супрун дело се позовава на Закона за личните данни от 2006 г., но в параграф 2 от същия се уточнява, че “Действието на настоящия Федерален закон не се разпространява върху отношения, възникнали при използването на съдържащи лични данни документи от Архивния фонд на Руската федерация и други архивни документи”, а в чл. 6.б изрично пише, че “съгласието на субекта на личните данни... не се изисква.. в случаите”, ако “обработката на личните данни се осъществява с професионална цел от журналист или в научни, литературни или други творчески цели, при условие че не се нарушават правата и свободите на субекта на личните данни”[9].

Друг документ, на който се позовава следствието срещу проф. Супрун е съвместната заповед № 375/584/352 от 25 юли 2006 г. на трите ведомства: Министерството на културата, Министерството на вътрешните работи и ФСБ. Точка III.17 от заповедта гласи, че “Ползвателят е длъжен да съблюдава режим на конфиденциалност по отношение на станалата му известна информация, използването и разпространението на която се ограничава според законодателството на Руската федерация”. Според журналиста Георгий Рамазашвили заповедта № 375/584/352 е създадена, за да блокира Закона за реабилитацията на жертвите на политическите репресии [10].

Проблемът на обвинението е най-вече в липсата на дефиниция на понятието “лична и семейна тайна” в руското законодателство, поради което и проф. Михаил Супрун е освободен от наказателна отговорност за разгласяване на “личната тайна” след изтичане на двугодишния срок на давност. Полк. Александр Дударев обаче е осъден на една година условно за превишаване на длъжностните правомощия.

Историкът Борис Соколов с основания предполага, че Архангелското дело ще закрие за

изследователите всички дела след 1936 г. (заради 75-годишният срок за защита на личните данни) и че основната причина е не толкова страхът от искиове за компенсации на роднини на репресирани, а въвеждането на цензура над историята [11].

“Делото на историците” е част от различното разбиране на историческата памет в постсъветска Русия след 1991 г., в което могат да се разграничат четири основни гледни точки:

1. Гледната точка на централната власт е двойствена.

Кремъл, от една страна, създава “Комисията за противодействие на опитите за фалшификации в историята в ущърб на интересите на Русия” (2009 г.) и пръвозгласява необходимостта от написването на единен учебник по история (2013 г.), с което запазва идеологическият подход към историята, заменяйки марксизма с патриотичната идеология.

От друга страна, по нареждане на президента Дмитрий Медведев след трагичната и символична гибел на полския президент Лев Качински на път за мемориалния комплекс, посветен на Катин (10 април 2010 г.) на официалния сайт на руските архиви са поместени сканирани всички документи по Катинското дело, т.нар. Папка № 1 с решението на Политбюро от 5 март 1940 г. за разстрела на полските офицери (изключение е направено само за списъците на преките участници в екзекуцията), с което Русия показва, че не само признава вината на Сталин и Политбюро за случилото се (още през 1993 г. Борис Елцин на посещение в Полша официално иска прошка), но и предоставя на широката общественост правото да се запознае с детайли от събитието. Същото не може да се каже за полската страна, която не се е извинила за гибелта на руските военнопленници по време на Руско-полската война (1919–1921), оставени да измрат от глад. Полските историци обаче съвместно с руските си колеги издават сборник с документи “Червеноармейците в полски плен 1919–1922” (2004 г.), с което показват, че академичните среди по-бързо намират общ език и не робуват на стереотипното мислене.

2. Гледната точка на провинциалната власт след официалното търсене на “честна история” от Кремъл (2009 г.) реагира с Архангелското дело, или “Делото на историците” (2009–2011), с което потвърждава правилото за консерватизма на провинцията по отношение на центъра, и поставя началото на историческата цензура въпреки Закона за реабилитацията на жертвите от политическите репресии (1991 г.)

3. Гледната точка на либералната постсъветска общественост също допринася за историческата цензура – този път като обществен, а не административен натиск, в резултат на който беше забранен учебника по “История на Русия 1917–2004” (изд. 2005, 2008, 2010) на професорите от МГУ “М. В. Ломоносов” А. С. Барсенков и А. И. Вдовин, обвинени от либералните общественици в “ксенофобия”, “екстремизъм” и пораждане на национална вражда. Експертната комисия на Учебния съвет на Историческия факултет на МГУ откри фактологични неточности, спорни трактовки и недостоверни източници в учебното пособие [12] и забрани използването му.

4. Гледната точка на неосталинистката общественост за историческата памет се прояви в ръководството по история за гимназиите на А. В. Филипов, определящ Сталин като “ефективен мениджър” [13]. Писателят и публицист Александър Проханов, редактор на левия в. “Завтра” категоризира руския народ като “народ-сталинист” [14]. На 5 март 2013 г. във връзка с 60-годишнината от смъртта на Сталин за пореден път в руската общественост се разгоряха дискусии за и против сталинизма.

Другата страна на ресталинизацията на част от руското общество в момента обаче е формата на протест срещу неолибералната политика на руския преход, разочарованието от който най-добре описва писателят Даниил Гранин [15].

Коя от четирите гледни точки за историческата памет ще надделее в постсъветска Русия тепърва ще видим, но вторачването в миналото е симптом за нестихващата идейна криза в съвременното руско общество, все още търсещо обединяващата идея, която да насочи погледа му към бъдещето.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Образът често е използван от публициста Михаил Шевченко.

[2] Дарина Григорова. “Честна история”. История и власт в постсъветска Русия. – В: Русия, Европа и светът. Сборник с материали от международна конференция. София 28– 29 септември 2009 г. С., 2012, 483–490. <http://www.viaevrasia.com/bg/честна-история-история-и-власт-в-постсъветска-русия-дарина>

[3] Анастасия Пестова. Дело без новостей. – В: Cogita!ru.
<http://www.cogita.ru/syuzhety/arhangel'skoe-delo-professora-supruna/delo-bez-novostei> (27.11.10)

[4] Александр Дударев. Этапы большого “дела историков”. – В: Cogito.ru
<http://www.cogita.ru/syuzhety/arhangel'skoe-delo-professora-supruna/etapy-bolshogo-abdela-istorikovbb> (13.03.2013).

[5] Татьяна Косинова. Архангельское дело. Как разворачивается первое уголовное преследование составителей книг памяти. – В: АНАЛИТИКА. <http://www.polit.ru/analytics/2010/12/16/arhangel'sk.html> (25.12.2010)

[6] Анастасия Кириленко. Историков и архивариусов – к ответу. – В: Радио Свобода, 16.10.2009.
<http://www.svoboda.org/content/article/1852166.html> (27.11.2010).

[7] Luke Harding. Russian historian arrested in clampdown on Stalin era. – The Guardian, 15 October 2009.
<http://www.guardian.co.uk/world/2009/oct/15/russia-gulag-historian-arrested>. (27.11.2010).

[8] Татьяна Косинова. Пак там.

[9] Георгий Рамазашвили. Дело Дударева – Супруна: истоки, судебные перспективы, последствия. – Индекс/Досье на цензуру, № 30, 2009 <http://index.org.ru/journal/30/13-ramazashvili.html> (12.03.2013).

[10] Георгий Рамазашвили. Пак там.

[11] Борис Соколов. История со сроком давности. – В: Грани.ру 08.12.2011.
<http://grani.ru/opinion/sokolov/m.193824.html> (15.03.13).

[12] Экспертная комиссия: Учебник Вдовина-Барсенкова может быть использован в обучении только после исправления недостатков. – В: Православие и мир. 23.11.2010.
<http://www.pravmir.ru/ekspertnaya-komissiya-uchebnik/> (27.11.2010)

[13] Филиппов А. В. Новейшая история России, 1945—2006 гг.: кн. для учителя. М.: Просвещение, 2007, с. 38, 41, 88, 90. <http://www.alleng.ru/d/hist/hist124.htm> (21.09.09)

[14] Александр Проханов. – Интервью на Владимир Познер, Первый канал, Познер, 4 март 2013 г.
<http://www.1tv.ru/videoarchive/59129&p=371> (05.03.2013).

[15] “В голямата си част това е протест против днешния безпорядък, криминал, корупция и останалия бардак, в който живеем [...] ние имаме красива идея за живота, друг въпрос е, че я извратиха, но имаше нещо, в чието име можеше да страдаме... а днес сме на опашката на капиталистическите страни... сега сме някаква бедна полудива капиталистическа страна... това са плодовете от безидейния живот...” Гранин, Д. А. Прощай, сталинизм! Открита студия от 5 март 2011 г. Пятый канал. <http://www.5-tv.ru/video/506208/> (05.03.2011).